

РЕЧ УРЕДНИКА

Ретко би ко помислио да више од сто година стара главна администрација Београда може да представља прворазредни историјски извор који се при томе чита као узбудљив роман. Историја престонице и историја Србије препознаје се из фонда Управе града Београда као размена, спајање и антагонизам догађаја, становништва и култура у временима сумњи и нада које прате рађање модерне српске државе.

Кратко оцртавање историјата овог фонда, који се чува у Историјском архиву Београда, у периоду од 1837. до 1944. године треба започети са Управитељством вароши Београда које је основано Законом о општинама 1839. године. Од 1870. године мења име у Управа вароши Београда да би се, од 1890. године, дефинисала у називу Управа града Београда. Надлежност Управе била је управно-полицијска до 1850. године, а Полицијска уредба и Полицијски закон дали су јој те исте године и управно-судску власт коју је имала све до 1889. године.

Развој институција, које симболично прати промена појма вароши у појам града, најзначајније је утемељена у реорганизацији Управе 1860. године када је Београд први пут подељен на шест квартова: варошки, дорђолски, палилулски, теразијски, савамалски и врачарски. Квартови су представљали одељења Управе, имали су своју канцеларију и најнужнији број чиновника. Управа је имала жандармерију која је бројала 120 људи и 15 коњаника. Виши непосредни орган Управи било је Министарство унутрашњих дела, а нижи Општина града Београда и то све до 1903. године. Као надзорни орган Општине, Управа је имала низ дужности из разних области у које су, између осталих, спадале и просвета, изградња, здравство и социјално старање. За време Првог светског рата Управа није деловала, али је поново профункционисала након уједињења 1918. године, у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, да би дефинитивно престала са радом након ослобођења Београда 1944. године.

У кратак опис фонда Управе града Београда треба унети и податак да је његов обим 458,70 дужних метара, да обухвата 390 књига и 3182 кутије грађе. Али како сажето исказати историју живота и смрти, слободе и ропства, идентитета и културе коју обухвата пола километра докумената или неколико милиона појединачних историјских извора? Можда у непретенциозној форми, пуким набрајањем. Тако се, на пример, увидом у документа могу сазнати подаци о династичкој смени Обреновића и Карађорђевића 1840, Вучићевој буни 1842, Катанској буни 1844, до-

гађајима из 1848, Светоандрејској скупштини 1858, бомбардовању Београда 1862, убиству кнеза Михаила 1868, сукобима с Турцима до њиховог истеривања. Подједнако значајни за историју друштва су и подаци о социјалном, економском и културном стању града, о комуналном уређењу, о занатима, еснафима, трговцима, школама, о путујућим позоришним и музичким трупима, Народном позоришту или о здравственом стању становништва и установама у којима су се лечили, о апотекама, такође.

Набрајати се може и даље, поготово када су у питању документа из прве половине 20. века. Посве је јасно и са оволико података, зашто је фонд Управе града Београда културно добро непроцењиве вредности или, како гласи његова законска дефиниција, културно добро од изузетног значаја. Таква официјелна оцена фонда биће још јаснија ако се има у виду да су бурна, углавном ратна времена, историје Београда оставила генерацијама које су долазиле мали број сачуваних докумената или, у најбољем случају, могућност да историју свог града и државе реконструишу по документима из архива Дубровника, Беча, Истанбула и других европских градова. Зато је питање заштите фонда Управе града Београда било и остало прворазредно културно питање државе Србије и града Београда.

На први поглед, једна јасно одређена дефиниција подразумевала је, без остатка, промоцију и заштиту грађе коју садржи овај фонд. То се у пракси, међутим, није догодило. Вишедеценијска омамљеност «капиларном историјом» комунистичке партије, у којој је заборављено на постојање свега што јој је претходило, маргинализовала је питање заштите и публиковања грађе популарно дефинисане као грађанска историја. У веома озбиљној критици рада архивских институција у претходном периоду може се, као један од примера девастације историјских докумената, навести и судбина фонда Управе града Београда. Иако је фонд у Историјски архив Београда приман у периоду од 1955. до 1976. године сређен је са аналитичким инвентаром до 1859. године. Микрофилмована је само грађа Специјалне полиције и Бањичког логора из периода Другог светског рата.

Фонд је, у међувремену, почео рапидно да пропада. Процене стручњака архивиста указивале су на катастрофални податак да је око 60% докумената нападнуто гљивицама и да ће ускоро од њега остати само прашина. Укратко коментарисано, у једном виртуелном свету идеологија које су трајале до краја 20. века и сама историја Београда и Србије постајала је, такође, виртуелна категорија.

Без претензија да обележимо Ново Време, али са идејом да вратимо историју у окриље аутономне науке, да вратимо културу њој самој, Историјски архив Београда је 2002. године израдио пројект спашавања фонда Управе града Београда. На истом послу нашли су се, овога пута, Скупштина града Београда, њен Извршни одбор и Секретаријат за културу, реномирани историчари и архивисти. Књига која је пред Вама само је део нашег заједничког покушаја да спасимо фонд који је једини темељ историје нашег града, који је полазна основа за разумевање

српског друштва у процесу конституисања модерне српске државе 19. и почетка 20. века. Сукцесивно објављивање докумената из фонда Управе града Београда само су део те акције. Истовремено се микрофилмује готово 3 милиона докумената, сређује архивистички целокупан фонд и убрзано лече, конзервирају и рестаурирају његова документа.

У том, без икаквог претеривања, културном подухвату великих размера, идеја заштите културних добара ове земље дефинисана је као приоритетна потреба успостављања темеља сопственог достојанства у мишљењу историје као целовите слике. Прва књига, која обухвата период од 1837. до 1841. године, не зове се случајно Живети у Београду. Под тим насловом биће, уосталом, објављене и све следеће књиге грађе које ће осликати историјски вртлог града Престонице кроз судбине његових житеља, кроз историју "малог човека". Видеће се убрзане промене које ће дисциплиновати његове житеље, видеће се примери суживота различитих религија, вера, култура и нација. Видеће се, уосталом, један град Индивидуа као што је можда Париз и Њујорк. Видеће се да је Београд јединствен у историји Србије, а по много чему и бивше југословенске државе.

Можда ће историјски вртлог Београда изгледати као сусрет антагонистичких струја, што у великој мери у процесу његове модернизације он то и јесте, али ће читаоци схватити да оне у његовој историји постају међусобно усклађене да би на крају створиле један посве оригиналан облик и успешно јединство различитости.

Историјски архив Београда захваљује Скупштини града Београда на великој финансијској и моралној подршци у издавању ове књиге и спашавању фонда Управе града Београда. Захваљујемо се и нашим колегама историчарима, не само као приређивачима ове књиге, већ и као истинским промоторима наше културне баштине и новог мишљења историје које није утемељено у митској слици, већ реалности свакодневнице. Реч је, дакле, о новом правцу српске историографије који се бави друштвеном историјом излазећи из традиционалног обрасца мишљења, по узору на велику француску историографску школу Анала.

Историјски архив Београда позива Вас да заједно откријемо наш град, да мислимо Београд не као прошлост, него да мислимо садашњост почевши од прошлости.

Др Бранка Прџа

ДИРЕКТОР ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА БЕОГРАДА

РАЂАЊЕ ПРЕСТОНИЦЕ *

Све је било ново и прво у Србији и у Београду током периода којим се бави ова збирка докумената. То је време када се мукотрпно рађала нова српска држава, а у њој и будућа престоница. Србија, са кнезом Милошем на челу постепено је изграђивала државност. Спољно-политичке основе српске аутономије постављене су Букурешким миром (1812), Акерманском конвенцијом (1826) и Једренским миром (1829), сви склопљени између Русије, са једне и Турске, са друге стране. За развој српске државности нарочито су значајни хатишерифи, од којих је четврти (тзв. "турски" устав) издат 1838. године, у периоду којим се баве документа ове књиге. Након сваког од ових хатишерифа Србија се за корак удаљавала од положаја отоманске провинције и за корак прилазила ближе самосталној држави.

* О развоју Београда постоји неколико незаобилазних збирки извора и бројна литература. Од зборника докумената који су везани за овај период, по своме значају истичу се: Рајко Веселиновић, *Грађа за историју Београда од 1806. до 1867.*, Књига I, Београд, 1967; Бранко Перуничкић, *Управа вароши Београда 1820-1912*, Београд, 1970 (заснована претежно на грађи из Архива Србије); Бранко Перуничкић, *Београдски суд 1819-1839*, Београд, 1964; као и збирке општијег карактера: Тихомир Ђорђевић, *Архивска грађа за занатле и еснафе у Србији од другој устанка до еснафске уредбе 1847 године*, Београд, 1925; Тихомир Ђорђевић, *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815-1839)*, Београд, 1926; *Зборник закона и уредаба у Књажевству Српском I*, Београд, 1840; *Зборник закона и уредаба у Књажевству Србији у досадашњим зборницима нештампаних а изданих од 2 фебруара 1835 до 23 октобра 1875 године*, XXX, Београд, 1877. Најбоље синтезе које се баве овим периодом историје Београда и Србије од колективних дела су: *Историја српског народа V-1*, Београд, 1981 и *Историја Београда II*, Београд, 1974. Од дела појединих аутора незаобилазно је неколико синтеза професора Радоша Љушића, посебно: *Историја српске државности 2*, Нови Сад, 2001; *Кнежевина Србија*, Београд, 1986; *Прво Намесничство*, Београд, 1995. О самом Београду издваја се студија Бранка Вујовића, *Београд у прошлости и садашњости*, Београд, 1994. Од старијих књига треба поменути дело Владимира Стојанчевића, *Милош Обреновић и његово доба*, Београд, 1990 (друго издање). Међу путописцима који су оставили сведочанства о Београду двадесетих, тридесетих и четрдесетих година 19. века истичу се радови: Иоаким Вучић, *Пушешествие по Србији во крајнице собственем руком неговом сисано у Крајевцу у Србији*, У Будиму граду, 1828; Јоаким Вујић, *Пушешествије по Србији I-II*, Београд, 1901; Ђорђе Магарашевић, *Путовање по Србији у 1827. години*, Београд, 1983; Ото Дубислав Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд, 1899; *Белешке о Србији које је оставио гроф Адолфо од Карамана у октобру 1829. године*, у: Споменик СКА, XVII, 1892, 24-29; Ami Boue, *La Turquie d'Europe I-III*, Paris, 1840; *Србија у години 1834. Писма грофа Боа-ле-Коншта де Рињи министру иностраних дела у Паризу о садашњем стању у Србији*, у: Споменик СКА, XXIV, 1894, 1-46; Вилхелм Рихтер, *Прилике у Србији под кнезом Милошем до његове абдикације 1839. године. Приказ најновијих догађаја, карактеристика српског народа и топографска скица кнежевине*, Крагујевац, 1984.

Већ од 1830. године званично је одобрена употреба звона на црквама и оснивање кнежеве војске, болница, штампарија, школа и поште. Кнез Милош је Бератом из исте године добио наследно кнежевско право, што до тада није успело ниједном хришћанском великодостојнику у Отоманској царевини. Хатишерифом из 1833. године Србија се увећала за шест нахија, то јест са око 24.440 на 37.740 квадратних километара, добивши 907 села и 31.026 кућа. По попису из 1834. године Србија је имала 698.024 становника, насељених у 2.372 села и 93.549 кућа. Што се Београда тиче, шанац и палисаде су морали бити порушени. Турци су могли слободно живети у вароши, а у свим осталим градовима морали су се повући у утврђења у року од пет година. Турцима исељеним из унутрашњости, као и Турцима из осталих крајева Турске, било је забрањено насељавање у Београд. Истина, било је забрањено и досељавање хришћанске раје из осталих делова Царства, али су Србија и Београд, упркос тој забрани, у овом периоду постали магнет за хришћане из Отоманске империје. Данак се плаћао у инфлаторним турским грошевима, што је значило да је из године у годину губио вредност. Од Митровдана 1833. године престало је да постоји турско феудално уређење, а феудалне обавезе према српској држави укинута су на Ђурђевдан 1835. године. У међувремену, 1834. године, кнез Милош одлучно је одбио иницијативу неких народних вођа да се институција спахилука задржи, с тим да Срби буду спахије. Српски сељак је тако међу првима у Европи био ослобођен феудализма, а четвртим Хатишерифом ("турским" уставом из 1838. године) постао је и пуноправни власник земље. Србија је султановим ферманима 1835. и 1839. године добила и прву заставу и грб. Прва висока школа (Лицеј) основана је 1838. године, а и прва фабрика (фабрика сирћета) у Београду такође је отворена у овом периоду, 1839. године. Први часопис, "Голубица", појавио се 1840. године.

На унутрашње-политичком плану, ово је био период драматичних борби и врења. "У уставном развоју Србије тридесете године су биле најбурније. Два хатишерифа, два устава, више закона, једна буна, једна владарска абдикација и две смене на престолу" (Р. Љушић, *Историја српске државности*). Кнез Милош је упорно одбијао да донесе устав, све док му Милетина буна (1835) није угрозила престо. Тада је Велика народна скупштина у Крагујевцу донела Сreteњски устав. Осим принципа поделе власти, овај устав је имао поглавље и о грађанским правима, чиме се приближио либералним и демократским декларацијама о људским правима и уставима најдемократскијих земаља свога доба. Четвртим Хатишерифом (1838) кнежева апсолутистичка владавина била је уништена, тако што је практично увео (иако је није декларативно истицао као Сreteњски устав) поделу власти између кнеза (извршна власт) и Савета (законодавна власт), док је суду припала судска власт. Овим уставом, упркос томе што је наметнут са стране и што је састављен на брзину (за једну ноћ), био је постављен темељ правној држави и омогућена блага демократизација политичког живота у Србији. У великој мери

била су зајамчена грађанска права и загарантована слободна трговина. Београд је нови Устав прославио "дотода невиђеним фајерверком (ватрометом)" (П. Милосављевић, Историја Београда 2). Међутим, то није био крај политичке борбе кнеза Милоша и уставобранитеља. Држава, па и београдске институције, тек су ушли у период грозничаве реорганизације, што се види и у документима објављеним у овој књизи. Највиши београдски функционери смењивани су и постављани у муњевитом року. Дошло је и до војне побуне у крагујевачком гарнизону, која је брзо угушена. Након ове побуне кнез Милош је отишао у изгнанство, одрекавши се претходно кнежевске власти у корист сина Милана (који је умро свега неколико недеља касније, поставши тако српски владар који је најкраће остао на престолу).

Султан је нешто касније потврдио права Михаила Обреновића на престо. Но, док је нови кнез био на путу за Србију, борба његових присталица и уставобранитеља се и даље распламсавала. На локалном нивоу, у самој вароши, становништво је било нарочито огорчено променама пореских стопа, строгошћу у утеривању пореза и увођењем бећарског пореза (пореза на неожењене). Додатно незадовољство изазивала је и уредба о одузимању непокретних добара избеглицама у Аустрију (обреновићевцима). Сукоб међу Србима искористили су и Турци, па је београдски паша наредио да се са Калемегдана иселе сви Срби који су ту имали куће или плацеве. Нови кнез пустио је из затвора ухапшене маја 1839. године због буне. Његови противници су се због тога пожалили Порти, тврдећи да се не поштује Устав из 1838. године. Сазвана је Народна скупштина, на којој је дошло до обрта у корист кнеза, док су Тома Вучић Перишић и Аврам Петронијевић били оптужени за злоупотребу власти. Они су се, са својим присталицама, склонили у београдску тврђаву, под заштиту Турака. Касније се већина њих предала кнезу, а неки су побегли у Аустрију. Почетком 1841. године дошло је до привременог измирења кнеза Михаила и водећих уставобранитеља.

Истовремено са рађањем модерне српске државе, настајали су и српски градови, од којих је један морао постати престоница. Устаничка престоница првог устанка била је Топола, а од Другог устанка престоница земље била је тамо где и Милош, у Горњој Црнући (где је Милош Обреновић боравио од 1815. до 1818. године) и у Крагујевцу. Крагујевац је 1839. године имао 384 куће и 2.235 становника и био осми по величини град у Србији. Осим ових, више места долазило је у обзир за престоницу Србије (Костолац, Смедерево, Топчидер).

Београд је, по првом попису из 1834. године, имао 7.033 становника изван тврђаве (5.503 Срба и 1.530 Јевреја) у 769 кућа, што је представљало нешто више од један одсто становника Србије тога доба, без Турака (од укупно 698.024 становника). Ипак, у њему је живело више од седмине градског становништва Србије. Од муслимана, у Београду је 1836. године било 5.704 Турака (у 830 кућа), 4.600 цивила и 1.104 војника. Од тога је било 1.338 "ожењених глава", 1.322 "бећара

и деце", 230 тобџија, 700 низама и 174 сејмена. Становништво је у овом периоду просечно расло по стопи од 5-6% годишње. На крају Милошеве владавине, 1839. године, Београд је већ имао 12.703 становника и 1.389 кућа. Додатни проблем за утврђивање тачног броја становника су Роми, који су почели посебно да се пописују тек од 1859. године, када их је било око две хиљаде.

Све до седамдесетих година, па и у периоду којим се бави ова књига, језгро града састојало се од два дела: "града"-тврђаве и вароши, опасане шанцем који се према Сави пружао линијом која данас приближно води улицама Обилићев, Топличин и Косанчићев венац, а ка Дунаву Скадарском улицом. Крај града налазио се отприлике на данашњем Тргу Републике. Турско становништво живело је у Тврђави и на дунавској падини, Јевреји су живели у Јеврејској махали на данашњем Дорћолу, а Срби углавном на савској падини. Трговина и занати развијали су се дуж три главне чаршије. Горња чаршија (око линије данашњих улица Узун Миркове и Васине) везивала је град и Цариградски друм. Доња чаршија (око данашње улице Цара Душана) паралелно је повезивала Доњи град и Цариградски друм. Главна чаршија (која се простирала око данашње улице Краља Петра) повезивала је ове две градске "трансверзале". Кнез Милош је развој града усмерио ка савској падини, где је имао велике комплексе земљишта, али је важнији разлог било то што је тај део града буквално био ван домета турских топова са Тврђаве (реч је о простору између данашњих улица Народног фронта, тј. Краљице Наталије и Немањине). За Нови Београд одређен је Врачар, а Франц Јанке, "погођени инцидент", одређен је да направи регулациони план новог града. Према плану, данашња улица Народног фронта, тј. Краљице Наталије, постала је Абацијска чаршија, усред ливада и воћњака. Многе абације нерадо су напуштале своје радње у "центру", па су писали петиције да се врате у стару чаршију. Пре тога су дотадашњи становници сиротињског села Савамале пресељени у село Палилулу. Дат им је рок од годину дана да се иселе, а након тога су били принуђени да своје старе страћаре спале и сравне са земљом.

И поред двовлашћа и подвојености градског живота, Београд је ипак био један град (не рачунајући Тврђаву), у којем су различите заједнице живеале ако не заједно, оно једне поред других, контактирајући у разним областима живота. Наравно, њихови односи су често били напети и конфликтни. Примера ради, Турцима је било допуштено да живе у вароши, али није било јасно да ли Турци сељаци могу да обрађују земљу у околини Београда. Онда им је једна комисија на једвите јаде дала земљу у обиму од шездесет дана орања (неколико десетина хектара) између Крагујевачког друма и Савамале (данашњи западни Врачар, од Немањине улице). Српске власти су гледале да на сваки начин отежају живот Турцима, па је механџијама било забрањено да примају Турке у своје механе, а чак су и напади на турске сејмене остајали некажњени.

Сразмерна величина, повољан положај за трговину и саобраћај са

Европом, ишли су у прилог томе да Београд треба да постане престоница нове државе. Сви су били свесни важности Београда, па и сам кнез Милош. У једном упутству српској делегацији која је одлазила у Цариград, Милош је истакао: "Београд је једино место у Србији у коме могу процветати српска трговина и художества (...) отуда најпре цивилизација међу нама може се распротрети, где се најзгоднија заведенија већих училишта могу основати (...) за трговину нема места у Србији које би се могло поређивати са Београдом...". Милош је, чак, по неким ауторима (Б. Максимовић, Историја Београда 2) био спреман да плати од 4 до 6 милиона гроша за Београд, па и да у замену за њега уступи неке делове старовлашке области. Неколико симболичних догађаја везаних за отварање према свету подвукло је улогу Београда као капије ка Европи и модерној цивилизацији. Нешто раније од периода којим се бави ова књига, 1827. године, најблиставији симбол новог времена, пароброд, по први пут је прошао поред Београда. Од 1836. године Београд је био поштански повезан са светом преко аустријске поште у Београду. Уосталом, европске силе показивале су да га третирају као метрополу, отворивши своје конзулате у њему.

Међутим, одлука о српској престоници зависила је од политичке борбе Савета и кнеза. Упркос јасном схватању важности Београда, које произилази и из наведених ставова кнеза Милоша, Обреновићи су због мањка подршке у Београду оклевали са преношењем престонице у тај град. За две године, од 1839. до 1841, престоница Србије је три пута премештана. Прво је, уочи пада кнеза Милоша 12. јуна 1839. године, Савет донео одлуку да престоницу пресели у Београд. Онда су присталице Обреновића и кнез Михаило, у јуну 1840. године, вратили престоницу у Крагујевац. Најзад је кнез Михаило, под притиском уставобранитеља који су уживали "међународну подршку" (Руса и Турака пре свега), прво морао да се измири са њима а затим и да, указом од 7. маја (25. априла по старом календару) 1841. године, врати престоницу у Београд. Тако је остало до данас.

Политички, већ у то време Београд је био средиште отпора самовласти кнеза Милоша. Наравно, хетерогено становништво и практично двовлашће у граду битно су ограничавали самовољу кнеза Милоша, али и међу водећим Србима у Београду развијао се отпор према кнезу. Свештенство је било за уставобранитеље, а и чиновници београдске општине, махом Срби из Аустрије, као и београдски русофили, поготово откада је Милош, после 1837. године, дошао у сукоб са руском дипломатијом. И поред тога, Уставобранитељи су већ у лето 1839. године донели указ да при постављању на положаје првенство морају имати држављани Србије. Од тада су се чиновници из Аустрије морали одрећи аустријског држављанства, осим културно-просветних радника. Те године били су донети и прописи о ношењу униформи, а уведена је и подела чиновника на "класе".

Београдске институције

Прва српска институција у Београду, а до 1822. године и једина, била је Народна канцеларија, отворена 1816. године. Народна канцеларија требало је да буде посредник између српских и турских власти. Двадесетих година почели су са радом Општина, Суд и Полиција - Општина 1822, Суд 1826, а Полиција 1827. године. Београдски Турци су Хатишерифом из 1833. године били потчињени београдском везиру. Царинарница је припала Србима. Турци су морали поштовати српске полицијске власти и нису смели подизати никаква здања изван вароши.

Од 1834. године Београд је неко време био део подунавског сердарства, једног од укупно пет сердарстава (Рашко, Расинско, Подунавско, Мачванско и Тимочко). После укидања Устава из 1835. године, земља је 1836. године била подељена на четири војне области, чије су старешине имале војне чинове. Јеврем Обреновић је од 1831. био губернатор нахије и вароши Београдске, а од фебруара 1837. године, у складу са поделом земље на војне области, постао "милитарни" командант Београда. Под надзором војних команданата била су исправничества и среске старешине. По Уставу из 1838. године Србија је подељена на 17 округа, који су се даље делили на срезове, а срезови на села и "общества".

Јула 1839. године објављено је "устројеније" општина, према коме је Београд једини добио статус општине прве класе. Председник београдске општине истовремено је био и управник вароши. Као председник имао је судску, а као управник вароши полицијску власт. Надлежности полицијске власти биле су врло велике, веће него у каснијим периодима. Полиција се бавила и чистоћом, и изградњом града, социјалним старањем, здравственом заштитом и контролом привредног живота. Особље полиције 1837. године чинили су директор, секретар, два практиканта, осам пандура, а нешто касније су им прикључени и писар и добошар.

Главне одлуке везане за живот Београда доносила су 32 изабрана општинара, који нису били плаћани из општинске касе (из те касе су, осим чиновника, били плаћани и лекари, бабице и учитељи). Општинске приходе чинили су механска аренда (нека врста прихода од дућана и панађура), кантарски приход, жировница, као и аренда на риболов на Сави и Дунаву.

Законом о устројству општина, јула 1839. године, основано је Управитељство вароши Београдске. На крају периода обухваћеног овом књигом, децембра 1841. године, Управитељство је раздвојено од Општине и од општинског (Примирителног) суда.

У то време и Црква је обнављала своје институције. Први црквени устав, "Начертаније о духовним властима књажества србског", био је донет 1836. године. Исте године основана је Београдска богословија, а митрополит Петар Јовановић,

посвећен 1833. године, завео је ред у црквени живот увођењем редовних богослужења, матичних књига и бригом о материјалном положају свештенства.

У Београду је стално била смештена пешачка гарда, део стајаће војске. Поред тога, град је 1839. године имао и три чете "карабинера" и две чете "јагера". У наредном периоду у Београду је била формирана гарнизонска војска од пет стотина људи, од којих је половина била под оружјем а половина у резерви. Свака три месеца вршена је замена одређеног броја војника. Привремено је била укинута "кавалерија" (коњица), а војска је сведена на граничарску службу и унутрашњу полицију. Но, по доласку на власт, кнез Михаило је 1840. године обновио устројство војске из времена његовог оца. Од других важних државних институција, у периоду 1839-1843. године била је формирана српска поштанска служба.

Бина емине, тј. градитеље Београда, одређивао је кнез Милош. У ово време то су углавном били Тома Вучић Перишић и Јеврем Обреновић.

Од значајнијих зграда, у то време почела је изградња Саборне цркве (1837), прве фабрике Ледернице (кожаре) у Топчидеру (1837), која је пропала 1843. године. Од Београда тог времена физички је, ван Тврђаве, остало мало грађевина: кућа у Грачаничкој 10 (из 18. века), кућа у Цара Душана 10, Музеј Вука и Доситеја (из истог времена), Конак кнегиње Љубице, зграда кафане "?" (подигнути двадесетих година 19. века), Манаква кућа (1830), Топчидерска црква (1832-1833), Божићева кућа (Музеј позоришне уметности - 1836.)...

Ипак, темељи данашњег Београда и свих његових најважнијих институција постављени су баш у време о коме сведоче документа ове књиге.

■
 Политика је одувек била један од важних чинилаца који су утицали на свакодневни живот Београђана. То је посебно видљиво у нестабилним и прелазним временима, какво је било и време од 1837. до 1841. године. Тих година на живот грађана Београда утицали су сукоби обреновићеваца и уставобранитеља, који су довели до бурних смена власти. Промене су се догодиле у времену нешто дужем од годину дана. Најпре је кнез Милош абдицирао (12. јуна 1839), након чега је девет месеци на власти било Намесништво које су чинили прваци уставобранитеља, да би после народне побуне, која је захватила скоро читаву Србију, на власт дошао кнез Михаило (2. августа 1840), а најугледнији уставобранитељи били су принуђени да напусте земљу. Ти преокрети одражавали су се на живот града, који се тих година припремао да постане престоница.

Документа која су сачувана у Историјском архиву Београда показују да је, у то време, политика била начин да се остваре или пониште друштвене привилегије. Бурне политичке промене су у кратком времену згуснуле мноштво примера који показују да се, изузев уобичајених начина, имовина у Београду стицала, и још чешће губила, и у зависности од политичког опредељења. Документа сведоче о

томе да се, после одласка кнеза Милоша у Влашку, знатан број грађана обратио градским властима са молбом да им се врати имање које им је бивши кнез, као својим политичким противницима, раније одузео, као и оних чије је делове имања кнез поклонио својим присталицама. И наредна промена власти, пад уставобранитеља и долазак кнеза Михаила, произвела је сличне последице - пронађен је документ који потврђује да је сину најутицајнијег уставобранитеља, Томе Вучића Перишића, после очевог напуштања Србије и одласка у Истанбул, била забрањена изградња куће у Београду. Има и докумената који сведоче да су се виђенији грађани позивали на своје високе функције да би од градских власти добили плацеве на престижнијим местима и на тај начин повећали свој углед у граду. Политика је тако најдиректније утицала на свакодневни живот грађана, који су осећали несигурност за своју личну имовину, чија је судбина, у нестабилним временима честих смена власти, зависила, између осталог, и од политичких опредељења власника.

Политичка несигурност и жестоки сукоби обреновићеваца и уставобранитеља довели су и до тога да је важан део полицијских послова био посвећен осигурању тренутног политичког поретка. Пријаве против грађана који су говорили или певали песме против власти чине велики део полицијских фондова. Од најстаријег документа који се објављује у овој књизи, а који описује случај грађанина који је говорио против кнеза Милоша, затим докумената који сведоче о сталној бризи уставобранитеља да спрече утицај бившег кнеза преко његових присталица, до пријава које су, после последњег преокрета, сведочиле о немилости у којој су се нашли уставобранитељи и сам Тома Вучић Перишић, историјски извори говоре да су се у граду стално осећале политичке тензије. Политичке промене преламале су се на животе грађана, који су, због наглих преокрета и силине сукоба који су бујали између две политичке опције, често ненадано мењали политичке позиције: они чији су политички изабраници данас били на власти, могли су се већ сутрадан наћи у нимало лагодној опозицији и под присмотром полиције.

Поред тих унутрашњих сукоба, на живот у граду одражавали су се и међународни и међунационални односи. Можда и више него у другим деловима земље, у Београду се осећала сва тежина међународног положаја Србије. Његов гранични положај додатно је изоштрио тешку позицију између два велика царства: присуство Турске непрестано се осећало у читавом низу дневних проблема на које су наилазили Београђани, а граница са Аустријом, којој су припадала и сва речна острва (изузев Аде Циганлије), стварала је сталне препреке, посебно трговцима, аласима и свима онима чији је посао зависио од речног саобраћаја. Српске и аустријске власти покушавале су да регулишу саобраћај на Сави и Дунаву, али су животне потребе становника обе државе доводиле до сталних кршења тих прописа и спорова.

На живот града одражавало се и то што је Србија и даље била у вазалном

односу према Турској, па је и сам град Београд поштовао наслеђене обавезе. То се јасно види из докумената који показују да је српско становништво издржавало београдског везира, његов харем и његову свиту, да су приређивани свечани испраћаји и дочеци приликом смена на челном месту у граду, да су београдске власти платиле пресељење харема београдског везира Јусуф-паше, али и да су поводом свечане прославе рођења султанове ћерке наредиле пуцање из прангија у трајању од недељу дана.

И Србија и Турска придавале су велики значај регулисању међунационалних односа у Београду. За српске власти Београд је имао посебно место јер је било предвиђено да постане престоница, али и за Турке град је имао нарочити значај јер је био управни центар пашалука, у коме је била концентрисана сва турска власт. Била је то највећа турска тврђава у Србији, која је поседовала најбројнију посаду; Београд је, уз Ужице, био град у коме је живео највећи део турског становништва. Због свега тога Порта је посебну пажњу посветила имовинско-правним питањима, тј. продаји турске имовине у Београду, желећи да успори одлазак Турака из града. Међутим, до масовне продаје турских имања ипак је дошло после другог Хатишерифа, када је у року од само неколико дана продата већина турских имања. Тајно су се продавала имања и на Калемегдану, што Порта није дозвољавала.

Највећи део докумената говори о томе да су односи између Срба и Турака, упркос напорима власти и појединачним примерима сарадње, били напети. До сукоба је, упркос потписаним државним уговорима, долазило и са представницима турских власти, посебно са стражама на капијама Београда, које су, противно прописима, заустављале грађане. Истовремено, из појединих докумената је видљиво да новопостављени српски полицајци нису прописно третирали турске грађане. Ипак, највећи број њих јасно указује на честе личне сукобе и физичке обрачуне међу припадницима два народа. Упркос свему, подељеност града на српски и турски део имала је и једну "предност": српски грађани, који би пали у политичку немилост својих власти, могли су избећи одговорност преласком у турски део града.

На живот у Београду утицала је и чињеница да су се од средине тридесетих година у њему почели отварати и страни конзулати - 1835. аустријски, 1837. енглески и 1838. године руски и француски. Поред политичких и привредних питања којима су се бавили, конзулати су радили и на регулисању положаја својих држављана који су живели у Београду, на чије су понашање српске власти имале честе притужбе. Међу 250 странаца који су боравили у Београду 1838. године, био је и изванредан број енглеских грађана, који су се претежно бавили трговином, као и већи број аустријских поданика који су из привредних или политичких разлога долазили у Србију. Осим тога, велики број докумената сведочи и о односима Срба и Јевреја, који су, са 1.530 становника, чинили једну од најважнијих националних заједница.

■
Београд је, после деценија привредног опадања проузрокованог општом несигурношћу и ратовима који су обележили крај 18. и почетак 19. века, у зениту прве владавине кнеза Милоша поново постао средиште живе привредне делатности. Нове, повољне политичке прилике, које су завладале после успостављања аутономије, омогућиле су да Београд брзо израсте у значајно трговачко и занатско средиште, чији је утицај прелазио уске границе Кнежевине. Као најснажнији привредни центар, Београд је значајем и привредним могућностима надмашивао остала малобројна варошка средишта младе српске државе.

Снажни демографски раст становништва које је током прве Милошеве владавине увећано два три пута (број житеља 1839. прелазио је 700.000), такође је био чинилац од изузетног значаја за покретање динамичног привредног развитка. Пораст броја становника био је резултат не само територијалних проширења 1833. године, већ и велике привлачности коју су Кнежевина, и Београд као њен највећи град, имали за све балканске хришћане, који су у њима су видели не само могућност започињања новог, слободног живота, већ и простор који је отварао могућност за успешније привређивање. У Србију тога времена, ослобођену стеге османског феудалног система, стигли су бројни насељеници. У првом реду били су то Срби из Босне, са Косова, из Херцеговине, Црне Горе и Срби-пречани. Њима су се придруживали досељеници из Македоније, а стизали су и Цинцари, Грци, Власи, Бугари, Немци, Чеси, Јевреји, Руси и лица других националности, како из Хабсбуршке монархије, тако и из других европских држава. Највећи број њих дошао је у Београд, као најпривлачније одредиште. Замах грађевинске делатности довео је у Београд и дружине турских поданика, занатлија-печалбара са југа Балкана (дунђери Гоге), као и оне са простора преко Саве и Дунава.

Кнез Милош имао је план о досељавању у Србију већег броја страних мајстора, који би својим умећем допринели бржем развоју српске привреде. У грађи Управе града Београда из друге половине тридесетих година 19. века има доста помена о дужем или краћем боравку ових странаца у Београду (Саксонци, Баварци, Берлинци). Присуство бројне колоније мајстора, трговаца и крчмара из суседне Аустрије изузетно је утицало на привредни живот Београда.

У Београду је 1838-1839. године било око педесет заната, организованих у 39 еснафа, поред посебних еснафа јеврејских и турских занатлија. Варошке власти чиниле су знатне напоре на уређивању односа међу еснафима. У исто време у Београду је радило 149 механа. Нови домаћи трговачки и занатлијски слој је брзо, готово у потпуности, истиснуо с тржишта турске занатлије и трговце, али је, у исти мах, и сам добио снажну конкуренцију на свом тек освојеном тлу.

Утицај технолошки напреднијих заната, које су у Београд и Србију доносили страни мајстори, пре свега из Аустрије, довео је до постепеног потискивања нек-

их традиционалних занимања којима су се бавили домаћи мајстори и отварања конкурентске борбе за тржиште, што није могло да прође без отпора и сукоба. Кроз документа Управе града Београда могу се пратити и настојања градских власти у сређивању размирица које су избијале између домаћих и страних мајстора и трговаца. Српска власт је била заинтересована, с једне стране, да у земљу привуче странце, дајући им пореске и судске олакшице, али и да их укључи у постојећу еснафску организацију (од чега су били изузети), с крајњом намером да и њих обухвати системом плаћања државних дажбина на исти начин као и домаће привреднике. Ова конкурентска борба доводила је и до инцидентних ситуација и била је вођена са све већом жестином све до доношења Еснафске уредбе, 1847. године.

На велики замах трговине у Београду, као најпривлачније привредне делатности у Кнежевини, чији је владар уједно био и њен први, најбогатији и најутицајнији трговац и земљопоседник, подстицајно су утицали прелазак на новчану привреду, преузимање контроле царина од стране српских власти, поспешивање извоза (пре свега стоке у Аустрију), развој трговачких веза са Турском и дунавским кнежевинама, успостављање речних саобраћајних линија са Пештом и Бечом, регулација пловидбе Ђердапом и отварање редовне пловидбе Савом. Уређивању области трговине требало је да послужи оснивање Трговачког суда, 1838. године. Стални раст домаћег трговачког слоја у Београду и његово снажење, поставили су основу даљег привредног напретка града.

Недостатак капитала, у земљи која је тек започела прелазак са натуралне на новчану привреду, био је велика препрека за остварење неких озбиљнијих привредних пројеката (отварање првих фабрика, рудника) и поред интереса који су за то показивали и кнез и политички и финансијски најмоћнији људи из његовог окружења, као и страни предузетници који су у Србију стизали с таквим плановима. Неколико значајних трагова таквих настојања налазе се сачувани и у овој грађи.

Добра и делотворна организација прикупљања народног пореза у полугодишњим размацима (Ђурђевски и Митровски данак), као основног извора државних финансија, без обзира на неразвијене инструменте власти, организована је на територији Управе града Београда под будним надзором Алексе Симића, управника београдског одељења Министарства финансија. Сачувана документа сведоче о настојању да се пореским системом обухвате што шири слојеви становништва (као што је, на пример, био случај са београдским Ромима и њиховим пребацивањем са харачких на пореске спискове 1837. године, када су по обавезама изједначени са осталим српским грађанима) и на тај начин увећа број "пореских глава". Порески спискови дају драгоцене податке о структури и бројности београдског становништва, његовим занимањима, имовинском и социјалном стању и пореклу.

Градске финансије попуњаване су увођењем бројних посебних такси (за испашу на градској земљи, коришћење пристаништа и слично). "Продор државе" и државне контроле у све просторе привређивања видљиви су у настојањима да се регулише што шири распон активности и води рачуна о поштовању постављених правила (одређивање цене намирница, услуга, тачност мера, радног времена, начина продаје).

Знак убрзане "европеизације" српског привредног живота - уз ширење употребе тада савремене међународне пословне терминологије - било је и увођење неких, барем по форми, европских стандарда и обичаја у пословном понашању. Управа града издавала је публикације, расписивала лицитације, организовала јавне конкурсе за давање под аренду (на пример, за продају права на риболов, закуп кантара, изградњу градских објеката итд.).

Пописи покретне имовине изношене на продају лицитацијом омогућавају да се изведу прецизни закључци о све већим разликама у имовинском стању, о растућој присутности предмета за свакодневну употребу увезених из средњеевропских земаља у животу бољестојећих Београђана, о променама у одевању, навикама.

Управа града будно је пратила и сваку појаву "кварења новца" или појаву кованица сумњивог квалитета, на тржишту што је, имајући у виду да је у Србији тридесетих година у оптицају било 43 различите монете, био прилично сложен задатак. Поред тога, сачувани су и трагови о зачецима увођења кредитирања давањем зајмова из државне касе.

Све ове појаве биле су део једног динамичног времена, у којем су у српску привреду, која је добијала на замаху, тек почела да се уводе правила, упоредо са изградњом државе и њених институција.

Живети у Београду крајем четврте и почетком пете деценије 19. века за већину његових житеља значило је привикавати се на промене које још увек нису биле епохалне, нити су из корена мењале дотадашње навике, али су, свакако, макар и у зачетку, биле усмерене ка успону града на начин у много чему различит од времена које је претходило, а било је доминантно обележено догађајима на војном и политичком плану. Ако би покушали да реконструиремо живот Београда тих година, када се не само вољом политичке елите, већ и неком предодређеношћу на коју су подједнако деловале и историја и географија, убрзано кретао у сусрет престоници, несумњиво би добили колоритну слику. Ма колико била посредна и фрагментарна, у суштини приближно тачна, та слика била би испуњена уједначеностима и различитостима у исто време. Нашло би се у њој места и за доколицу и узбуђења, и за ружно и лепо, и за традиционално и модерно, и за сударања и прожимања, и за мало, свакодневно, обично и голим оком видљиво, ко-

лико и за скривено, далеко и узвишено, попут размишљања о прошлости и изоштравања погледа у будућност.

Савременику, житељу града који је судбином историје освануо у престоници Србије, а да то у свом свакодневном животу није осетио ни по чему битно различитом, све оно што је било саставни део живљења, прожетог благо започетим процесом друштвених промена, могло је да изгледа као терет, скуп неких нових обавеза живота у граду, ограничења и увођења дисциплине, коју је у складу са временом наметао захтев за унапређивањем културе живљења и постепеног обликовања грађанског живота. За поједине, не тако малобројне, који су имали способност да ослушну време и препознају куда се креће будућност, отварале су се нове, за то време неслућене могућности живота у граду, који се по много чему издвајао од осталих градских насеља у Србији, а највише по томе што је све изразитије постајао средиште политичког, привредног и културног живота.

Српски човек, грађанин Београда, у претходној генерацији најчешће човек села, патријархалног карактера, крајем тридесетих година није више доживљавао град у којем је живео као средину која припада само туђинцу, већ се навикао на чињеницу да град припада и њему, да живи поред и наспрам Турчина, да заједно са њим, Јеврејином или неким страним подаником дели исте и сличне проблеме, да се повинује истим наређењима градских и полицијских власти. Неко са стране, ко се тих година у потрази за послом затекао у Београду или неко кога су путеви којима га је водио радознали дух доводили до руба двају царстава, могао је да види град у којем пролазност турске материјалне културе још увек није била ухватила замаха, иако су услови за њен опстанак постепено ишчезавали, али и град у којем су трагови прошлости били снажно присутни. Куће трошне, скромних размера, неограђене и у великом броју без оцака. Сокаци тесни, са дотрајалом калдрмом, закрчени колским саобраћајем, између осталог и због тога што је свако хтео испред своје куће да пазари нешто од робе која је довожена из села у град. Дућани и механе подигнути без неког реда и плана. Неодржаване чесме, које је по навици свако користио онако како му то највише одговара, за прање, умивање, чак и одвођење воде до својих кућа; извијене и од надолажења воде оштећене даске на ћупријама. Неразграничене градске и сеоске атаре, напуштене стоку, нечиста дворишта. Ноћне "шетаче" без фењера, и још много што-шта што је остављало утисак средине у којој је време стало и у којој се на сваком кораку осећао амбијент оријенталне учмалости. Међутим, то је могла бити само она прва, површна, овлаш додирнута или недовољно осматрана слика Београда. Град на две велике реке, гранични град, град који се простирао на европско-оријенталном ободу већ је био испољен и у значајној мери постао подложен утицајима европске културе и цивилизацијског круга, за који су се не само он, као најистуренији према оном што је у то доба означавано као европско, већ и Србија определили неку деценију раније, почетком 19. века. Ти утицаји нису освајали Београд оном снагом коју су

прижељкивали ондашњи носиоци модернизацијских процеса, па стога нису били у видљивој мери присутни, али су се, у суштини, негде у напорима и настојањима појединаца, институција и државних и градских власти препознавали наговештавајући контуре онога што ће уследити наредних деценија - Београд више грађански, више европски, Београд можда најевропскији од свих оријенталних градова.

Трагове европских утицаја ширили су присутни странци, лекари, инжењери, професори, апотекари, али су их с посебном вољом и хтењем утирали и домаћи људи. Могуће их је пронаћи у ономе што је представљало тежњу за унапређивањем градског живота по неком новом, другачијем, преиначеном "поретку ствари", у мислима, настојањима, покушајима и остварењима. О томе најбоље сведоче наредбе, препоруке, усмени налози, забране и друге врсте објава градских и полицијских власти о одржавању чистоће, регулисању улица, уклањању нелегалних механа, оправкама оштећених калдрма и постављању нових, о зидању оцака, поправци ћуприја, исправљању путева, одржавању обала Саве и Дунава, забрани пуштања стоке по вароши, обавезној пријави градње кућа, премеравању плацева, доношењу законске регулативе за премеравање грађевинског земљишта, спречавању заузимања дела уличног простора, забрани препродаје намирница, забрани пушења по вароши...

Помињање грађанског друштва ("гражданског друштва") у енергичном захтеву министра унутрашњих дела Цветка Рајовића, 30. јула 1841. године, да се за тридесет дана поправе све ћуприје и друмови у атару београдском, уверљиво говори о постојању свести о томе који су, заправо, процеси у београдском друштву започети.

Препреке за подизање нивоа културе живљења нису биле мале. Навике, менталитет, склоност ка превари, покушаји изигравања обавеза, одсуство осећаја да је уређивање и одржавање чистоће дворишта и сокака битно не само зарад себе и своје породице већ и због "страних погледа" - како то трајно остаје записано у једном од докумената - били су нешто са чим су се власти свакодневно суочавале. Живот у граду у значајној мери био је одређен и окружењем. Најчешћи извор недаћа житеља Београда били су проблеми са снабдевањем водом, настали услед немарности Мокролужана који су, не базирајући се на потребе других, користили огромне количине воде за заливање башта.

Са покушајима да се град уреди уједно су текли и напори да се подигне иначе веома низак ниво свести о значају здравствене културе, пре свега установљавањем и обогаћивањем шпитаљског фонда, сталним присуством лекара у вароши и пажљивим избором зграде и локације за варошку болницу, о којој се, са посебним задовољством, у документу који се односи на то, истиче: "...на лепом месту и здравом ваздуху с довољним плацем и лепом водом у авлији; она је новоподигнута а на једном боју с 4 собе и 2 кујне, к овој имаде и једна пређе начињена кућа с 3

собе и 2 кујне у којој може надзиратељ шпитаља обитава; башта је повелика и сав плац и башта у добром прошцу ограђени".

Свест о значају образовања, о школовању потомства и улагању у просветни напредак испољавана је у све учесталијим напорима да се подигну школске зграде, пронађу учитељи, изабере квалитетна зграда за Лицеј који је пресељаван из Крагујевца у Београд, као и да се извештај број младих школованих људи из Србије упути на студије у Беч.

Забрана књиге Симе Милутиновића Сарајлије "Историја Србије од почетка 1813. до конца 1815. године", 1837. године, с објашњењем да се у "реченој Историји многе лажне вести содрже, и што се историограф на рачун неки лица зло изражава, а најјаче што на Правителство Руско виче", и четири године касније, 1841, позив да се прикупљају подаци о Првом српском устанку, говоре да је постојала свест о прошлости, али и да је на њу вршен политички утицај, да се историји прилазило на селективан начин, у зависности од политичког тренутка.

Документа објављена у књизи представљају својеврстан попис животних проблема становника Београда, међусобних појединачних односа, разумевања и неразумевња процеса који су били у току, жеља и могућности. Она откривају и извештај број до сада у историји непознатих људи, по њиховом имену и презимену, са занимљивим улогама и местом у друштвеном животу Београда, у времену када се он налазио између нечега што је био а што више није и нечега каквим га је просвећена мањина у својим тежњама видела.

■ Свакодневица Београда крајем тридесетих и почетком четрдесетих година 19. века уклапала се, у већој или мањој мери, у опште тенденције и процесе развоја тадашњег београдског друштва. Београд се тих година већ умногоме разликовао од вароши кроз коју су свега деценију раније, крајем двадесетих година и почетком тридесетих година 19. века, "путешествовали" и о којој су записе оставили Јоаким Вујић, Георгије Магарашевић, прота Павле Стаматовић, Адолфо од Карамана, Ото Дубислав племенити Пирх или гроф Боа ле Конт. Када су се градски видици завршавали код Стамбол, Варош и Видин капије, а на Теразијама и Зеленом венцу биле утрине, ливаде и њиве. Када је паша Београдски са харемом ишао на теферич на Булбудер, а на простору Скадарлије се налазила циганска мала. Када су Савамата (Савски плато) и Палилула (простор испод Ташмајдана) била села, а жене се ретко сретале на улицама. Када се улазна врата дућана и магaza у време ручка нису закључавала, већ се преко отворених врата само стављала једна даска која је означавала да унутра нема газде. Већ деценију након тога много шта се у Београду променило у урбанистичком погледу, у свакодневици, па чак и менталитету. Толико да је Вилхелм Рихтер могао закључити да је Београд највреднији пажње од свих српских градова. Упркос чињеници да је без пуно обзи-

ра писао о "пашином стану - или иронично речено његовој палати", о нехигијени калемегданске тврђаве, сиромаштву турског дела града, о неукусном спољашњем уређењу Милошеве "минијатурне палате, измалане страшним којештаријама", о стешњеним надлештвима смештеним у мали број зграда, о недостојности и неподесности митрополитовог двора, о згради Богословије као "смешној", о архитектонском неукусу, нечистоћи и руинираном изгледу Варош, Стамбол и Видин-капије - Рихтер је Београд из 1839. године оценио као највећи и најпросвећенији град целе земље. Но, и поред промена које су се у тих десетак-петнаест година догодиле, то још увек није био онај Београд шездесетих или седамдесетих година 19. века, за који је Милан Ђ. Милићевић могао констатовати да је то град који добија сасвим нови облик, постаје претежно српски и све више уређен по западном обрасцу. Негде на средокрачу између та два времена био је Београд крајем тридесетих и почетком четрдесетих година.

У јавном и приватном животу тих година биле су уочљиве прве назнаке новог, али и борба са старим, како на нивоу организације јавног живота, тако и на нивоу менталитета и породичних односа. Град је био пун досељеника, а стварање грађанских породица и градских елита са својим навикама, менталитетом и правилима налазило се у зачетку. Управо тих година, уосталом, почели су да се доносе и први закони који су требали потпуније да регулишу друштвени живот и еманципују српско друштво од традиционалног обичајног права.

Укупне друштвене промене, иако се још увек нису могле јасно уочити, биле су свеобухватне. Развој градских институција и привредне активности све више су се гранали и усложњавали у првим годинама и деценијама након стицања аутономије у оквирима Отоманске империје, а у вароши се завршавао период замене раније турске власти новом српском управом. Политички живот је још увек био битно одређен тежњом да се искористи скучени маневарски простор који су остављали политички договори, а да се при том не наруши танана политичка равнотежа достигнута након српских устанака из 1804. и 1815. године. Град се полако претварао у значајно културно и просветно средиште обновљене Србије, а нове варошке власти покушавале су да унесу прве назнаке реда у прилично хаотичну комуналну ситуацију коју су затекле.

Свеобухватност друштвених промена и превирања неминовно се одражавала на свакодневицу Београђана. Јавни ред, слободно време, исто као и маргинална понашања, умногоме су зависила од правне регулативе и покушаја нових власти да уреде живот у Београду. Промене у приватном животу су, пак, у великој мери биле одређене друштвеним променама уопште, бар у оном сегменту у коме су догађаји у породичном животу залазили у домен интересовања власти.

О намерама и покушајима власти да регулишу различите аспекте свакодневног живота речито сведочи низ докумената Управе града Београда, делимично објављених у овој књизи, који јасно показују на који су начин власти покушавале

да регулишу питања организовања балова и сличних светковина, или пак поштовања и нарушавања јавног реда. Примера ради, још у јуну 1837. године кнез Милош је забранио организовање лутрије у Књажеству, док је у јануару 1838. године забранио хазардне игре и коцку, тј. картање у новац. Нешто касније, у марту исте године, било је чак и идеја да се забрани играње домина, иначе потпуно нове игре која је у то време стигла у Београд обогаћујући свакодневицу и забаву његових становника. Уплитање власти у овај сегмент свакодневице подједнако се могло уочити и у одлуци да се, након абдикације кнеза Милоша, 1840. године поново дозволи организовање лутрије. Слично се може рећи и за уредбу о организовању балова и о увођењу таксе за њихово организовање из јануара 1838. године.

Намера власти да битно утиче на организацију свакодневног живота, или бар неких његових сегмената, била је двојак мотивисана. Најпре жељом да се уреде поједини аспекти градског живота, који су, након промене власти, захтевали хитну регулацију. То показује низ аката који су требали да омогуће одржавање јавног реда у граду: од покушаја да се забрани појава беспосличарења (уредбом из јуна 1838. године), преко кажњавања скитница и пијаница (који су јавно кажњавани са 15 удараца штапом), до сталних забрана да се о народним светковинама, попут Божића или Ускрса, шенлучи и пуца из ватреног оружја (што је и у то време био традиционалан начин исказивања среће и слободног понашања). А потом и потребом да се регулишу, или пак сузбију, неке старе или нове појаве које су представљале прве назнаке друштвене модернизације, декаденције и еманципације у животу града. Попут указа о обавезном ношењу фењера приликом ноћног изласка на улице (из јануара 1838. године). Затим успелог покушаја власти да, на основу пријаве комшија, из главне градске улице и близине главних градских надлештава исели Кату Циганку, која је према мишљењу комшилука нарушавала јавни ред (крајем маја 1838. године). Или, пак, намере власти да макар начелно регулишу проблем проституције, и од раније присутне у животу града, попут реакције на пријаву да је полицијска патрола затечена у друштву проститутки (у децембру 1837) или покушаја војних власти да спрече контакте војника са проституткама (у јануару 1838. године).

Приметан је био и напор варошких власти да санкционишу, контролишу и кажњавају појаву нарастајућег криминала и маргиналних понашања у граду. О томе сведоче процеси против лопова ухваћених након крађа дућана познатих београдских трговаца (нпр. пљачки дућана Хаима Давида/Давича у јануару 1838. и марту 1839. године), као и хватање ситнијих лопова, попут оних који су у јануару 1841. године крали ограду око кнежевог конака. Али и исказана спремност власти да се реагује на пријаве против сексуалног злостављања малолетника (у јуну 1838. и јуну 1841. године), као и напор да се сачине први систематски прегледи криминалних активности у граду (1839. године).

Убрзани друштвени развој на различите начине се преламао у сфери при-

ватног - бар у оним сегментима приватног живота који су из различитих разлога залазили у домен интересовања власти. Релативност убрзаног развоја града и дубина друштвеног расцепа и друштвеног раслојавања у сфери приватног најсликовитије се уочавају уколико се има у виду сиромаштво неких варошких становника. И то и оних који би се могли сврстати у редове тек формиране српске друштвене елите, о чему јасно сведочи инвентар ствари почивше Христине Нинковић, супруге угледног грађанина - који је тада, истина, био у политичкој немилости - бившег берберина и лекара кнеза Милоша, Нићифора Нинковића (из јуна 1838. године). Присутно сиромаштво, али и беду живота припадника маргиналних група, сликовито показује оставштина једне оновремене блуднице. Тако и чињеница да су градске власти издавале чак и званичне дозволе за прошење, попут оне коју су издале једној Гркињи, у септембру 1839. године, да може да проси не би ли децу избавила из ропства.

Целокупне и темељне промене кроз које је пролазило српско друштво још од времена српских устанака неминовно се одразило на брачне и породичне односе. Те промене, истина, нису биле у тој мери драстичне како би се могло претпоставити уколико би се поверовало у стереотипне представе о традиционалној, проширеној структури српске породице и строгом патријархалном систему вредности који је владао унутар ње. Али су ипак биле лако уочљиве, готово на сваком кораку. Примера ради, насупрот представама о традиционалном, патријархалном карактеру српске породице, у тадашњем београдском и српском друштву разводи бракова нису представљали неуобичајену појаву. Њих је било и пре краја тридесетих година. Довољно је подсетити на развод који је са позиција политичке моћи издејствовао Тома Вучић Перишић, да би се оженио Гркињом Анулом. Уочљив је био и број лица која су живела у ванбрачним заједницама. Београд, као центар привредних активности и гранични град двају царевина, био је згодно прибежиште и за појединце који су желели да избегну своје брачне обавезе. Неретко се дешавало да Срби из Аустрије, или пак из других градова Србије, пребегну у Београд, оставивши своје породице, и да онда у Београду живе у ванбрачним везама или се чак поново ожене. Власти су се трудиле да контролишу и спречавају оваква понашања, али су то ипак чиниле прилично тешко. Елементи који су у тој ситуацији, крајем тридесетих година, отежавали властима да се баве решавањем тих питања, а олакшавали онима који су из овог или оног разлога били незадовољни својим породичним животом да тај свој статус измене, били су: непостојање одговарајућих закона (такве спорове је неретко решавао сам кнез Милош), што је српским и грчким свештеницима у граду у појединим случајевима дозвољавало "слободније" тумачење и решавање проблема, као и преплитање различитих друштвених система, турског и српског.

Знатно више реда у породичне и брачне односе унела је, почев од 1840. године, Конзисторија или Духовни суд, под председништвом Митрополита београд-

ског Петра Јовановића. Њена делатност очито је била подстакнута намером власти да питања породичних односа регулише на основу закона. Чим је започела са радом, Конзисторија је издала упутства о брачним односима и сачинила спискове лица која су живела ванбрачно (јануар-март 1840. године). Након тога се систематски бавила појединачним случајевима, тражећи од власти да протерају жене "које су живе неморално", да решава спорове око злостављања жена у породици или пак да врати "одбегле" жене мужевима и мужеве женама. Покушаји власти да уведу какву-такву правну регулативу у овај сегмент приватног живота у граду огледали су се и у одлуци да се књажеском мајору Томи Катићу нареди да плаћа алиментацију напуштеној супрузи (јануар 1841) или пак да се позабави конкретним питањем наследства и старатељства над малолетницима. Но, упркос општим друштвеним променама и напорима власти, и даље је било случајева насиља у породици. Изложене насиљу, супруге су се понекад одлучивале чак и на драстичне кораке, покушавајући да изврше самоубиство.

Тиме се долази и до проблема смрти, последњег интимног преживљавања у животу појединца. Антропологија смрти показује да се у Београду тих година умирало из различитих разлога. Било је појединаца који су, због неизмирених рачуна, "самовољно сами себи одузели живот". Но и оних који су били спремни да убију због клевете.

У основи, то би били обриси свакодневног живота у граду који се преображавао из турске касабе у европску варош, из пограничног града у културни, просветни и административни центар, мукотрпно прерастајући у престоницу Србије, у времену које су подједнако обележиле драматичне и свеобухватне друштвене и темељне политичке промене.

*Предраг Марковић
Дубравка Стојановић
Милан Ристић
Мирослав Перишић
Мирослав Јовановић*